

можуть уникати її загальногуманістичного переконання. Головними ознаками такого розуміння є дві ідеї: перша про самоцінність і самодостатність людської особистості; і друга про універсалізм взаємовідносин, обумовлений золотим правилом моралі: *не роби іншому того, чого не бажаєш собі*.

В усі віки і у всіх народів цей постулат віддзеркалював практичний досвід, декларував почуття невідповідності, шкідливості зла; виховував усвідомлення, що кожного неодмінно наздожене кара за лихо, яке скоїв по відношенню до іншого. За світоглядом, до якого схиляються науковці в останні роки, інформація пронизує весь простір, як вода, що виявилось, теж має пам'ять, і, за відкриттям фізиків, як хвиля, без якої у Всесвіті нічого «не святиться». Ніщо не щезає, не втрачається остаточно — тому покарання (оцінка), як платіж в універсамі. За логічним і досвідним аналізом, це не такий вже і жарт.

Отже, метаною є стрижнем, вона сприймає морально-позитивному спрямуванню вчинків індивіда, наповнює життя гідним змістом. Можливо і тема метаної, як сила покаяння, її чудодійний вплив — працює в цій площині. Слід розглянути ще одне питання: навіщо людині каятись, навіщо засмучуватись від скоєного, адже воно вже відбулось, а змінити щось в дотеперішньому неможливо! Однак, є сенс наполягати, що категорія метаної, її осмислення і обґрунтування, виникли на вимогу суспільства виключно заради його майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Св'яте письмо Старого і нового завіту. Мовою Русько-Українською. Відень, Видання Британського і Заграничного Біблійного товариства.- 1903
1. Ермаков С. А. Святоотеческая мысль о впадении во грех и борьба с ним. // Человек. №1., М., Наука. 2004. С.86.
2. Философский энциклопедический словарь.-М.: ИНФА-М,1997.-576 с.
3. Толстой Л.Н. Три притчи//Л.Н. Толстой. Собр. Соч. в 22 т. М.: Художественная литература,1962.Т.12. С.283-296.
4. Цыбра Н. Ф. Самоутверждение личности. Социально-философский анализ. Киев: Одесса: Выща шк. 1989. 192 с.
5. Цыбра М. Ф. Метаною: Філософсько-етичний аспект: Монографія- Одеса: Астропринт, 2006,-240 с.

Рубский Вячеслав Николаевич –кандидат богословских наук, старший преподаватель кафедры практической психологии Одесского национального морского университета

УДК 140.8

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ІСТИННОСТІ СВІТОГЛЯДУ

У статті використані різні методи визначення істинності світоглядних положень або всього конструкту в цілому. Досліджено можливість верифікації внутрішньої істинності світогляду. В роботі проведений епістемологічний аналіз психологічних аспектів боротьби за істинність свого світогляду як психічної потреби. Обґрунтовано, що доводи світоглядних положень дієві і дійсні тільки в рамках своєї парадигми, неістинним їх робить несвідоме переміщення аналізованих суджень в інший дискурс.

Ключові слова: *світогляд, істина, психологія, аргументація, парадигма, доказ, епістемологія, суб'єктивність.*

ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ИСТИННОСТИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ

В статье использованы различные методы определения истинности мировоззренческих положений или всего конструкта в целом. Исследована возможность верификации внутренней истинности мировоззрения. В работе проведен эпистемологический анализ психологических аспектов борьбы за истинность своего мировоззрения как психической потребности. Обосновано, что доводы мировоззренческих положений действительные и действительны только в рамках своей парадигмы, неистинной их делает бессознательное перемещение рассматриваемых суждений в другой дискурс.

Ключевые слова: мировоззрение, истина, психология, аргументация, парадигма, доказательство, эпистемология, субъективность.

PROBLEMS OF IDENTIFICATION OF TRUTH WORLD VIEW

The article uses various methods for determining the truth of ideological positions or the entire construct as a whole. The possibility of verifying the inner truth of the worldview is investigated. The paper presents an epistemological analysis of the psychological aspects of the struggle for the truth of one's world view as a mental need. It is substantiated that the arguments of ideological positions are effective and valid only within the framework of their paradigm, the unconscious movement of the considered judgments into another discourse makes them unreal.

Key words: worldview, truth, psychology, argumentation, paradigm, proof, epistemology, subjectivity.

Істина є основоположним і актуальним богословським і філософським поняття. Водночас воно – одне з небагатьох наукових понять, що входять у плоть і кров буденного мовлення й свідомості. Жоден із рівнів усвідомлення світогляду не може обійтися без поняття істини й істинності. Однак цей комплекс понять, що широко використовується у всіх світоглядних структурах, відзначається філософською неоднозначністю.

1. Внутрішня істинність світогляду

Як певний філософський прототип постмодерністської дискурсивності, безмежний потенціал систем вимірювання, точок зору, а також їх генерації ми знаходимо в філософії джайнізму, основний епістемологічний принцип якого – Анекантавада, що має схожість із принципами суб'єктивістського релятивізму в західній філософії. Принцип анекантавада виражений у двох доктринах про можливості суджень: найявада і сьядвада. Це – методологічні основи постулювання відносної і часткової істинності, яка справедлива лише в межах умовно прийнятих вихідних постулатів. Отже, висловлюючись мовою європейської філософії, дискурсивної істини. Названі джайніські принципи виходять із передумови відсутності однієї об'єктивної точки зору, правильного підходу, правильного бачення і т. ін. Застосовуючи принцип анекантавади, можемо фіксувати, що навіть питання про існування/неіснування не може вирішуватися в межах тільки одного підходу.

У певному відношенні для нашої свідомості існує Вінні-Пух і П'ятачок, Чебурашка та інші вигадані герої. Для психічного рівня свідомості вони існують як персонажі, що увібрали в себе певні фабули і поведінкові психотипи. П'ятачок присутній у мовній системі як референт із набором якостей. «Існувати – це означає бути екстенсіоналом, референтом або денотатом якоїсь знакової системи. – пише Д.М.Ляшенко. – Чи існує Пегас? Так, він існує щодо онтології знакових систем міфу про Пегаса. Чи існують кварки? Так, вони існують щодо онтології знакових систем квантової хромодинаміки» [1, с. 45-46]. В цьому відношенні буде неправильним сказати: «Вінні-Пух їсть свинячу тушонку» або «у П'ятачка немає друга». Не можна порушувати фабулу персонажа. У П'ятачка як компонента знакової системи є друг. Хоча в іншому відношенні немає і ніколи не було ні П'ятачка, ні друга, ні, відповідно, їхніх взаємовідносин. На раціональному рівні ми їх чітко відрізняємо від реальних людей за предикатом існування в іншому типі реальності, тобто в тому, в якому існуємо ми.

Проте в певному відношенні багато історичних осіб (Пушкін, Наполеон, Сократ, Бандера та ін.), що існували в минулому, за характером свого становища в нашій свідомості не

мають принципових відмінностей від вигаданих фігур. Вони також займають фабулу власної персони і так само віртуальні для нас, як і персонажі книг та кіно, котрі ніколи не існували. Більш того, навіть герої сучасності (музиканти, актори, політики і т.д.) також в певному відношенні належать до віртуальних фігур більше, ніж до реальних людей. І хоча одним із предикатів їх існування є реальність, але для психічного рівня сприйняття життя вони перебувають у свідомості як моделі, образи, які ми формуємо мірою освоєння інформації про них. Так, наприклад, вивчення біографії Т.Г.Шевченка може оживити його образ набагато більше, ніж чергові новини про Д.Трампа. В межах психічного моделювання всі люди є шопенгауєрівськими уявленнями, які майже так само відокремлені від реальності. Навіть і сама «реальність» завжди має певну частку неузгодженості зі світом як річчю в собі або, в іншій термінології, об'єктивним світом. Це відкриває перспективу розгляду рівнів реальності в психології сприйняття.

Якщо ми скористаємося термінологією Ж.Піаже і Ж.Гібсера, то зможемо виявити не тільки наявність, але і неминучість різних рівнів світогляду. Ж.Піаже ділить трансформацію психічних структур на три рівні: *греор* – доопераційний, *сопор* – конкретно-операційний і *формор* – формально-операційний. У Ж.Гібсера рівні світосприйняття діляться на магічне, міфічне і раціональне. Ці два типи поділу відповідають один одному.

Якщо рівень трансформації інтерсуб'єктивності структур є корелятом індивідуальних структур, то тільки третій рівень розвитку когнітивних потенцій індивіда може визначити існування або неіснування об'єктів як абстрактних моделей. На рівні *греор* (магічний світогляд) і *сопор* (міфічний світогляд) це питання не вирішується, точніше – воно не буде поставлене. Не може бути Яхве пізнаний давніми євреями як референт знакової системи. Тому і неможливий був монотеїзм, а тільки ревнива монолатрія.

Ж.Піаже також стверджує, що при проходженні суб'єктом стадій розвитку індивідуальних когнітивних структур (тобто світогляду) *греор*, *сопор* і *формор* зберігається доступ від вищого до нижчого рівня. Але на рівні колективних уявлень, перейшовши на рівень *формор*, ми втрачаємо індивідуальний доступ до попередніх рівнів за принципом досвідченого знання, зберігаючи лише описове знання [4, с. 286-296]. Ту ж думку в іншій формі проводив А.І.Уйюмов, який виділив п'ять критеріїв системного мислення. Четвертий і п'ятий, зокрема, звучать так: «4) вміння переходити на мета-рівень у відношенні до сконструйованої системи (об'єкт-система може стати лише одним із дескрипторів у мета-системі); 5) вміння виділяти специфічні характеристики систем (знаходження параметрів)» [5, с. 9]. Індивід, що не володіє цими критеріями, за оцінкою А.І.Уйюмова, не здатний працювати з системним моделюванням.

К.Хорні в своїй книзі «Невроз і особистісне зростання» [7] представила розроблену концепцію принципово неминучої відмінності і «центрального внутрішнього конфлікту» між реальним та ідеальним «Я». З середини ХХ ст. позначена проблематика розбіжності сприйняття себе і свого з тим, що є «Я» і «моє». Це не в останню чергу належить до світогляду, оскільки «світогляд – це ядро духовного буття людини» [6, с. 105], її репрезентативне «Я». Говорячи «це – мій світогляд» суб'єкт, як правило, випускає з аналізу дистанцію між світоглядом як смисловою конструкцією і світоглядом як формою задоволення його психологічних потреб. Проте ця різниця завжди є. Один із сучасних метрів когнітивної психології Аарон Бек в якості вихідної посилки в когнітивному аналізі світогляду виходить із того, що люди приймають конкретні тези, гасла, цілі в своє кредо не для того, щоб їх виконувати, а для того, щоб їх мати. Своєю наявністю в свідомості вони виконують психологічну (мотиваційну, компенсаторну, антидепресивну та ін.) функцію. У цьому контексті висловлювань тез свого світогляду немає розрізнення модальностей «*de dicto*» і «*de re*» («як сказано» і «як є»), оскільки вони є тільки для того, щоб бути сказаними.

Це одночасно є і психологічною, і філософською причиною, за якою докази будь-яких світоглядних параметрів дієві і дійсні тільки в межах своєї парадигми. Вона забезпечує їх можливість і «поле аргументації» (С.Тулмін). Будь-яка істина як якась жива істота живе в своєму «екологічному» ореолі. Це – простір передумов, категорій і понять, в яких народжене

судження як справжнє, і тільки в межах якого воно і може бути таким. Народження тези було б неможливим, якби їй не передувала явна або прихована антитеза. Артикульована істина прямо або побічно завжди протистоїть своїй протилежності або спотворенню. Немає необхідності формулювати якусь тезу, якщо простір передумов робочої парадигми не містить у собі імпліцитно опору цій тезі. Ми можемо сказати «йде дощ» тільки тоді, коли припускаємо, що хтось у цьому сумнівається або ігнорує. Отже, істинність тези повністю залежить від прихованого або відкритого простору висловлювання, що містить у собі спростовуючу передумову. В іншому випадку теза не буде зрозумілою автентично.

У цьому контексті не існує і не може існувати помилкових істин. Будь-яке судження, висловлене як істина, народжене в тому смисловому континуумі, в якому воно мислилося як повноцінне свідощтво істини. Принаймні, в свідомості того, хто висловлює, на момент висловлювання воно було таким. Відповідно, назвати його помилковим або неістинним було б некоректно, тому що таким його робить несвідоме переміщення аналізованого судження в інший дискурс. Таке суб'єктивістське розуміння істинності суджень близьке до точки зору Протагора. Платон устами Сократа в діалозі «Теетет» (152a-171e) розглядає цю епістемологічну перспективу. У переказі Сократа, Протагор, виходячи з посилки про те, що «людина є мірою всіх речей» аж до їх не/існування, стверджував, що судження кожної людини здійснюються «за істиною» для неї самої, тобто в континуумі її власних уявлень. Зіткнення таких «істин» повсюдні, вони найбільш характеризують природу дискусій, від філософських до побутових.

Так, наприклад, резонансні твердження Ноама Хомського про тероризм розкрили багатозначність вимірювання цього явища, одногolosно засуджуваного світовою спільнотою. У відповідь на силові заходи США в боротьбі з тероризмом, Хомський заявив, що основними джерелами міжнародного тероризму є самі США. У стилі антитоталітаризму Г.Маркузе Н.Хомський розкриває те, що тероризм, що виходить не зі світових держав, просто не називається тероризмом тому, що «сильні також контролюють систему доктрин, і їх терор не вважається терором. Це практично універсально. Я не можу пригадати історичного контрприкладу, навіть найгірші масові вбивці дивилися на світ таким чином. Наприклад, візьміть нацистів. Вони не проводили політику терору в окупованій Європі. Вони захищали місцеве населення від тероризму партизан. І як в усіх рухах опору, там був тероризм. Нацисти здійснювали політику контртероризму» [8]. Таким чином, від переміщення поняття тероризм змінюється значення того, чому протиставлена теза про тероризм. Відповідно, змінюється і смисл висловлювання. Але обидва вони виявляються помилковими, коли розглядаються поза своїм смисловим континуумом та обидва опиняються істинними, коли розглядаються в тій системі понять, в якій були народжені.

Дійсність виявляється на багато порядків складнішою простору аргументації і правильних суджень. Вона неоднорідна, багатогранна і багатовимірна. Всі судження одного порядку, одного дискурсу, однієї парадигми принципово приречені на односторонність і редукацію. Безумовно, ця теза частково девальвує саму себе, але в методології співвіднесення світоглядів вона абсолютно необхідна.

2. Істина як потреба психіки

«Філософ підозри» Ф.В. Ніцше також розвивав свою підозру істини в її психологічній самодостатності. Якість його деконструкції істини як умоглядного конструкту настільки фундаментальна, що жоден тип світогляду не може використовувати його як свій аргумент проти іншого. «Віра в істину, – писав філософ, – потреба мати опору в чому-небудь, що вважаєш істинним, – психологічна редукація, незалежна від усіх укорінених почуттів цінності. Страх, лінь. Так само невіра – редукація. Якою мірою невіра може набути нової цінності, якщо істинного світу зовсім не існує?» [2, с. 585].

Істині в контексті матеріалізму або соціального конструктивізму залишається тільки простір конвенціональності й антропоморфності мови. Якщо вірна основна посилка теорії еволюції, то форм свідомості й пізнання буття може бути як завгодно багато. І людська

посилка не має об'єктивних підстав стверджувати, що вона – найкраща. Може бути гусениця, що жує лист, досконаліше вкорінена в бутті, ніж майже завжди стурбована людина. Ми цього не знаємо, і гусениця – теж. «Потрібно було б знати, що таке буття, для того, щоб вирішити, чи реальне те чи інше (наприклад, “факти свідомості”). – писав Ф. Ніцше. – Також – що таке достовірність, що таке пізнання і т. ін. Але оскільки ми цього не знаємо, то критика пізнавальної здатності безглузда: як може зняряддя критикувати саме себе, якщо воно для критики може користуватися тільки собою? Воно навіть не може само визначити себе!» [там само, с. 486]. І в іншому місці читаємо: «Якщо характер буття брехливий, – що ж загалом кажучи можливо – чим була б тоді ... вся наша істина? Безсовісною фальсифікацією фальшивого?» [там само, с. 542]. У схожому стилі Ніцше написав багато сторінок, відстоюючи істину про те, що «істина є родом омани» [там само, с. 493].

Загальні когнітивні установки людської свідомості орієнтовані на те, щоб істина, котра звучить, збігалася з певним комплексом відчуттів. Це, передусім, евристичне розширення горизонту мислення, «ага-ефект» (В. Келлер), відчуття глибини й мудрості. Переживання цих афектів суб'єкт пізнає як властивості істини. В.С. Соловійов вважав однією з ознак істини красу, яка, в свою чергу, апелює до задоволення. Але «хіба задоволення слугувало коли-небудь доказом істини? Аж ніяк ні, швидше за все навпаки: якщо почуття задоволення брало участь у вирішенні питання про те, що істинне, то це викликає сильну недовіру до “істини”. Доказ від “задоволення” – це доказ на користь “задоволення”, і не більше того; хто, заради всього на світі, міг би поклатися на те, що саме істинні судження дають більше задоволення, ніж помилкові, і що, в згоді з попередньо встановленою гармонією, саме вони неодмінно спричинять за собою приємні почуття? Досвід всіх строго мислячих, глибоких умів вчить протилежному» [3, с. 104].

Як проміжний висновок до цього підпункту, важливо підкреслити, що істина не повинна збігатися з полем психологічних потреб. В іншому випадку, не можливо судити про істину, оскільки не буде способу відокремити її від потреб психіки в певних переживаннях, лише побічно пов'язаних із нею.

3. Методи верифікації світоглядних положень

Ж.-Ф.Ліотар звертав увагу на те, що положення істинного знання після Другої світової війни поміщене в таку «мовну гру», в якій цінність знання вимірюється не його істинністю, а його ефективністю. Такий стан залишається актуальним і на перший погляд не викликає заперечень. Істинність тези або судження верифікується повсякденним досвідом. Верифікація ідеї або судження, що шукає підстави в їх практичній застосовності, як правило, зводиться до їх ефективності. Та істина, що людині потрібен будинок, засоби безпеки і харчування підтверджує себе тим, що на практиці приносить вигоду. Істини заперечення доводять себе тим, що в іншому випадку буде шкода або неефективність. З цієї причини відбувається фатальна термінологічна підміна: особистість, оперуючи поняттям «істина», найчастіше має на увазі ефективність. Істина в цій виставі повинна відкрити нові можливості, допомогти у вирішенні проблем, сприяти матеріальному або психологічному комфорту. Як мінімум, вона повинна розбурхувати, пробуджувати або жахати свого слухача.

Однак пошук істини-ефективності ризикує виявити, що, наприклад, в сфері психології терапевтичне майже все. Протилежні й суперечливі одна одній теорії виявляються однаково ефективними. Найбільш маргінальна секта може представити своїх репрезентантів такими, що задоволені змінами в житті й свідчать про крайню ефективність їх моделі реальності. Отже, пошук істини за прикладним критерієм розбивається об безліч однаково ефективних теорій і практик.

Як можлива така поліфонічність істин, що однаково працюють, про людину при такому значному різноголосі в їхніх тезах? Не вдаючись у подробиці, вкажемо на те, що багато великих психологів ХХ ст. свого часу були вигнані з провідних психологічних спільнот за хибність їхніх теорій. Але ті ж психологи стали творцями цілих напрямків психотерапії, що успішно працюють із клієнтами (А.Алдер, К.Хорні, В.Райх, Ф.Перлз і ін.). Така ситуація

можлива з тієї причини, що людська свідомість сприймає як справжню, так і помилкову теорію за одним і тим же принципом – психологічного задоволення.

Для психічного рівня сприйняття світоглядних ідей не важлива логічність, когерентність, відповідність фактам або наукова фальсифікованість. Єдиним найважливішим фактором є їх емоційно-ідеологічне наповнення. Світоглядна теорія повинна задовольняти спектр вищих запитів психіки. В цьому випадку немає значення, наскільки щирими є ті чи інші її постулати. Можна вірити, скажімо, в життя на Марсі, перевтілення і енергію «ци» або заперечувати все перелічене в ім'я інших переконань, проте це не має значення. Важливе тільки те глибинне означуване, та емоційна спрямованість, яка асоціюється з теоретичними конструкціями в межах того або іншого світоглядного набору тез. Так, наприклад, теорія атеїстів-просвітників ХХІ ст. (С.Пінкера, Р.Докінза, Л.Крауса, Д.Тайсона, Д.Деннета, С.Харріса та ін.), що представляє релігійність у якості перешкоди розвитку суспільної та індивідуальної свідомості, задовольняє психічний запит на архетип Прометея, що несе світло людям, або Мойсея, котрий виводить своє покоління з полону нещасття й ідолопоклонства.

Таку ж позицію можемо простежити і в світогляді християн, мусульман, веганів (ідейних вегетаріанців), прихильників ЗСЖ (здорового способу життя), нетрадиційної медицини і багатьох інших світоглядних конструкцій. Для задоволення запиту свідомості на певне архетипічне переживання за фактом підходить майже будь-яка теорія. У цьому сенсі світоглядні моделі майже з однаковим успіхом надають свідомості індивіда простір самореалізації, ціннісну навігацію і повну гаму переживань аспектів істинності, як-от: позитивна самоідентифікація, сотеріологічний патерн боротьби з невіглаством і оманю оточуючих, теоретична складність і практична ефективність проголошеної світоглядної теорії. Якщо скористатися метафорою, то психологічний механізм людської свідомості сприймає будь-яку світоглядну теорію як корова – букет квітів: вона переживає його, засвоюючи собі тільки необхідні їй інгредієнти.

Таким чином, аналіз психологічного аспекту сприйняття світогляду дає нам інструмент розтотоження співрозмовника з його світоглядом. У чималому ступені ймовірно, що світоглядні позиції, з якими він себе ідентифікує, не мають для нього того ж смислового навантаження і якості звучання, що і для слухача. Можливо, він не сприйняв їх повною мірою або сприйняв вибірково. Людина далеко не завжди може усвідомити фрагментарність та еkleктичність свого православ'я, ісламу, атеїзму, скептицизму і т. ін. Також ймовірно, що співрозмовник ідентифікує себе не за тими компонентами світогляду, які значимі для його співрозмовника. Розуміння психологічного виміру світоглядної ідентичності значно послаблює ступінь антагонізму протилежних або незбіжних позицій, оскільки ступінь конфронтації дивергентних позицій проявляється значно вище на рівні теоретичних моделей світогляду, ніж параметрів свідомості учасників дискусії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ляшенко Д.Н. Семиотическое моделирование реальности. – Одесса: Печатный дом, 2015. – 164 с.
2. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Пер. с нем. Е.Герцык/ – М.: Культурная Революция, 2005. – 880 с.
3. Ницше Ф.В. Антихрист. – Харьков: Фолио, 2009. – 192 с.
4. Пиаже Ж., Инельдер Б. Генезис элементарных логических структур / пер. с фр. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 416 с.
5. Уёмов А.И. К характеристике системного мышления // Категории: Философский журнал. – 1997. – № 3. – С. 5-15.
6. Финогентов В.Н., Кононова Е.С. Рационализация мировоззрений как императив современной эпохи / Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – № 4. – 2014. – С. 104-110.

7. Хорни К. Невроз и личностный рост. / Пер. Замфир Е.И. – М.: Академический проект, 2010. – 363 с.
8. The New War Against Terror / Noam Chomsky interviewed by various talk participants/ – MIT, October 18, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://chomsky.info/20011018/>